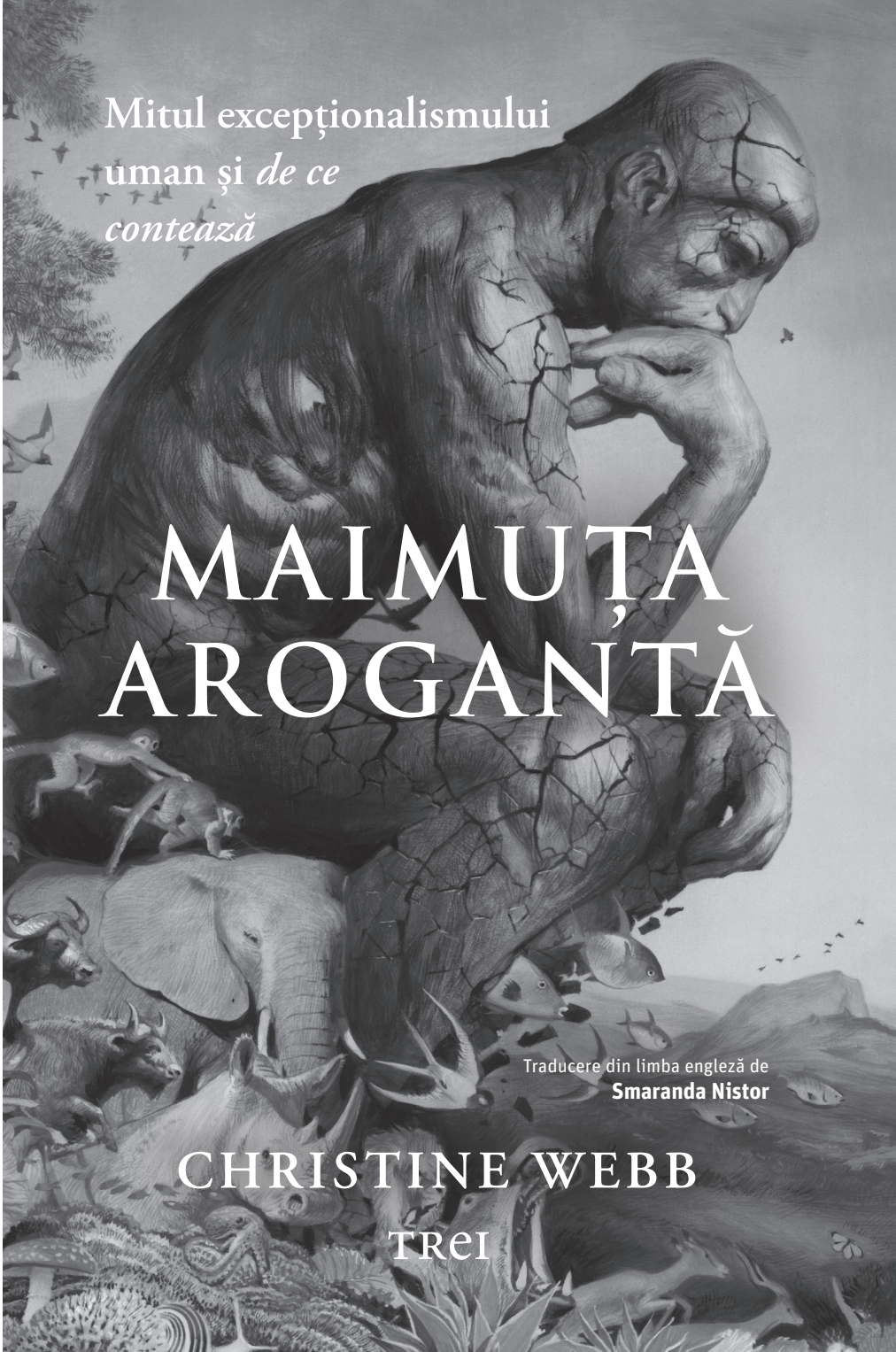
MAIMUȚA AROGANTĂ

Mitul excepționalismului uman și *de ce contează*

Mitul excepționalismului uman și *de ce contează*

MAIMUȚA AROGANTĂ

Traducere din limba engleză de
Smaranda Nistor

CHRISTINE WEBB

TREI

Editori:
Silviu Dragomir
Magdalena Mărculescu
Vasile Dem. Zamfirescu

Director editorial nonficțiune:
Victor Popescu

Redactare:
Aida Lavinia Budu

Design copertă: Jess Morphew
Ilustrație copertă: Bill Mayer

Director producție:
Cristian Claudiu Coban

Dtp:
Mirela Voicu

Corectură:
Rodica Crețu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
WEBB, CHRISTINE
Maimuța arogantă : mitul excepționalismului uman și importanța sa /
Christine Webb ; trad. din lb. engleză de Smaranda Nistor. - București :
Editura Trei, 2026
Conține bibliografie
ISBN 978-606-40-3308-6

I. Nistor, Smaranda (trad.)

159.9
57

Titlul original: The Arrogant Ape. The Myth of Human Exceptionalism and Why It Matters
Autor: Christine Webb

Copyright © 2025 by Christine Webb

Copyright © Editura Trei, 2026
pentru prezenta ediție

O.P. 16, Ghișeul 1, C.P. 0490, București
Tel.: +4 021 300 60 90 ; Fax: +4 0372 25 20 20
e-mail: comenzi@edituratrei.ro
www.edituratrei.ro

ISBN: 978-606-40-3308-6

Cuprins

Capitolul 1. Complexul uman de superioritate 9
Capitolul 2. Curba dezvățării 28
Capitolul 3. O nevoie imperioasă de a fi altfel 66
Capitolul 4. Mândria care orbește 109
Capitolul 5. Măsura greșită a tuturor lucrurilor 152
Capitolul 6. Gândind altfel 199
Capitolul 7. Relaționarea contează 238
Capitolul 8. Pe malul apei 271
Capitolul 9. Moștenirea noastră indigenă 312
Capitolul 10. Revenind pe pământ 347

Mulțumiri 367
Note 372

Lui Frans de Waal, mentorul meu drag și
o foarte smerită maimuță

Capitolul 1

Complexul uman de superioritate

„Ce lucru desăvârșit e omul!“*, se minunează Hamlet. „Ce aleasă îi e cugetarea! Și cât de nemăsurate însușirile! (...) Întocmai ca un înger în fapte și ca un zeu în năzuințele sale! (...) Pildă a vietăților!“[1]

În doar câteva scurte rânduri, Shakespeare ne oferă cea mai de seamă tematică din istoria gândirii occidentale: ființele umane sunt specia cea mai inteligentă, cea mai morală și cea mai capabilă de pe Pământ.

Dar vin și mă întreb: dacă noi chiar credem că suntem în asemenea măsură mai grozavi decât alte specii, cum de ne-a luat mii de ani ca să tragem această concluzie?

Psihologii au demonstrat că oamenii își supralicitează calitățile și realizările proprii, ca să-și ascundă sentimentele reale de neîmplinire și eșec.[2] Când vine vorba de alte specii, nu cumva avem un așa-numit complex de superioritate?

La urma urmei, nu suntem cei mai masivi, cei mai rapizi sau cei mai puternici. Balenele albastre, gheparzii și gândacul-rinocer ne depășesc la aceste capitole. Nici cei mai numeroși nu suntem, nici nu trăim cel mai mult. Furnicile și bureții-de-mare (ca să nu mai vorbim de majoritatea bacteriilor și a speciilor de plante) ne întrec cu ușurință și la acest capitol. Alte specii îi lasă în urmă pe oameni în

* „What a piece of work is man!“ — William Shakespeare, *Hamlet*. (N.r.)

nenumărate feluri. Ia încearcă să concurezi cu vulturii la testele de vedere sau cu delfinii la testele de ecolocație! Drept care ne-am întors spre intelectul nostru. Și decizia a fost luată: în această privință trebuie neapărat să fim în avantaj.

Carl Linnaeus, părintele sistemului modern de clasificare a organismelor, ne-a denumit *Homo sapiens*, „omul inteligent". În prezent ne autodenumim *Homo sapiens sapiens*, cei mai inteligenți dintre inteligenți. Faptul că ne vedem pe noi înșine în termeni superlativi vine să contrazică flagrant concepțiile lui Darwin despre continuitatea dintre specii.

Dar, până și astăzi, exemplele de excepționalism uman abundă în mass-media de largă circulație și printre teoreticieni. Nu trebuie decât să observăm cât de des este clasificată specia umană ca entitate separată și superioară mediului, fie direct, fie prin implicație. „Deși suntem animale... nu suntem *doar* animale", scria în 2017 filosoful Roger Scruton într-un editorial din *New York Times*. „Ca persoane, ne ducem viața într-o lume care nu poate fi redusă la lumea naturii."[3] Într-un articol din 2018 apărut în *The Guardian* și intitulat „Liga umană: ce ne separă de alte animale?", geneticianul Adam Rutherford afirmă: „Nu se poate corela în mod satisfăcător comportamentul nostru cu cel al altor viețuitoare, iar afirmațiile că acest lucru ar fi posibil reprezintă, în multe cazuri, o abordare deficitară științific".[4] Cum mărturisește fățiș Thomas Suddendorf, specialist în psihologie comparativă, într-o declarație pentru CNN: „Mi se pare evident că există ceva extraspecial la noi".[5]

Încercările de a identifica trăsătura în mod singular distinctivă a oamenilor abundă și ele în excepționalism

uman. Într-un interviu difuzat în 2016 la postul național american de radio, NPR, și intitulat „De ce au devenit oamenii specia cu cel mai mare succes de pe pământ?“, istoricul și autorul de bestsellere Yuval Harari atribuie imaginației omenești meritul pentru faptul că „putem să cooperăm în număr de miliarde, pe când cimpanzeii nu pot, și noi am ajuns pe Lună, am descompus atomul și am descifrat ADN-ul, pe când ei doar se joacă cu bețe și banane“.[6] Un articol din *Los Angeles Times* invocă în schimb generozitatea noastră singulară: „Poate că motivul pentru care o numim «omenie» este tocmai faptul că este singurul fel de bunătate care există“.[7] Peisajul mediatic de interes general dă pe dinafară de titluri care proclamă că au descoperit acel inefabil Sfânt Graal a ceea ce face din noi ființe *umane*, ridicând în slăvi însușirile fără egal ale speciei noastre: inteligența, capacitatea de adaptare, caracterul prietenos, limbajul articulat, creativitatea și altele asemenea.

Excepționalismul uman nu se rezumă la presa de largă circulație. Există întregi conferințe despre ce-i face pe oameni speciali. La adunarea generală din 2019 a Asociației pentru Știința Psihologiei, primatologul Michael Tomasello și-a început discursul de deschidere cu o apologie la adresa maimuțelor antropoide mari, înainte să argumenteze superioritatea noastră cognitivă ca oameni.[8] Există o întreagă întreprindere de cercetare pe tema acestui vast clivaj mental dintre oameni și alte animale, pe care antropologul și biologul Marc Hauser l-a botezat „umanicitate“ — unicitate umană.[9] Narațiunea curentă este aceea că, deși alte primate posedă și ele elementele rudimentare de cogniție umană, le lipsesc

adaptările unice ale minții omenești care i-au permis speciei noastre să prospere și să se dezvolte. Aceste trăsături le-au dat oamenilor putința să domine planeta — o dominație pusă deseori în ecuație cu „reușita noastră evolutivă". La ce altceva te-ai putea aștepta de la o specie care se fălește veșnic cu propria inteligență? Pare că, la fel ca în trecut, ceea ce ne face speciali este faptul că ne place să credem acest lucru. Hamlet a avut dreptate într-o singură privință: omul este *a piece of work*[**].

* * *

Pledoaria cărții *Maimuța arogantă* se bazează pe argumentul că excepționalismul uman — cunoscut și ca antropocentrism sau supremație umană — este cauza primară a crizei ecologice. Această mentalitate predominantă ne dă nouă, oamenilor, un sentiment de dominație asupra Naturii, ca ființe separate și îndreptățite să trateze pământul și alte specii drept simple resurse, în folosul nostru exclusiv. Iar astăzi vedem repercusiunile, în incendiile de vegetație, creșterea nivelului mărilor și oceanelor, extincțiile în masă și în pandemii precum cea a coronavirusului.

Modul acesta nefericit și periculos de a privi lumea noastră este o spălare pe creier de asemenea proporții, încât mulți oameni rămân complet în necunoștință de cauză. De la o vârstă fragedă, mitul excepționalismului uman se vede asimilat și întărit de societate în numeroase feluri: la școală și în manuale, în predici religioase și campanii politice, în publicitate și filme, în festivități dedicate zilelor de sărbătoare, în limbaj și în multe altele.

[**] Expresie traductibilă nu doar ca „lucru desăvârșit", ci și ca „nemernic". (*N.r.*)

Dar poate mai neliniștitor decât orice este faptul că excepționalismul uman s-a strecurat pe nesimțite chiar și în domeniile științelor noastre.

Știu acest lucru din proprie experiență, după ce mi-am petrecut întreaga carieră studiind mintea primatelor încă în viață, cu care ne înrudim cel mai îndeaproape.

Într-o dimineață, la marginea deșertului Namib, un babuin pe nume Bear mi-a citit gândurile. Cu o zi înainte, el și alți vreo zece babuini o înconjuraseră gălăgioși pe colega mea, scoțând țipete ascuțite și plesnind-o peste picioare. Nu ne dădeam seama ce anume provocase busculada, dar se vedea clar că Bear era instigatorul. În dimineața următoare, eu mă țineam la distanță, temându-mă de o repetare a incidentului, când Bear cu alaiul lui și-au făcut apariția de după coama dealului. De data aceasta au venit ață spre mine. Mă clătinam pe o pantă abruptă și stâncoasă și nu puteam să mă dau la o parte din calea lor. Inima îmi bătea tare și aveam palmele umede de transpirație, dar la exterior am rămas calmă. Pe urmă s-a întâmplat ceva ce n-am să uit niciodată, pentru că mi-a schimbat complet concepția despre alte animale și despre ce sunt capabile ele. În ciuda aparenței mele liniștite, Bear s-a apropiat și și-a pus mâna pe piciorul meu. A ridicat ochii spre mine și și-a dezvelit dinții într-o grimasă stângace și forțată. Ca primatolog, știam că este un gest pacificator, un lucru pe care babuinii îl fac pentru a evita și a rezolva conflictele între ei. Bear își cerea iertare pentru ziua anterioară. Acest babuin știa ce știam eu și încerca să îndrepte lucrurile.

De ce a fost atât de specială această interacțiune? Reflectând asupra ei mai târziu în aceeași zi, în siguranța

deplină a cortului meu, mi-am adus aminte de câte ori mi se spusese, în timpul studiilor mele de doctorat, că altor primate le lipsește abilitatea de a citi gândurile — ceea ce oamenii de știință numesc „o teorie a minții". Aceasta este una dintre multele capacități cognitive despre care se spune că îi diferențiază pe oameni de alte animale. Se consideră că babuinii nu știu ce știu alți babuini, deci cu atât mai puțin ce ar putea gândi un membru al altei specii. Dar Bear? Bear mi-a citit gândurile. A trebuit să dez-învăț o mulțime de lucruri afirmate cu titlul de realități faptice pe vremea când eram studentă.

Timp de secole, filosofia și religia din Occident au susținut credința că specia umană ocupă un loc central și superior în Univers. Charles Darwin a revoluționat această concepție despre lume cu teoria sa a evoluției prin selecție naturală, arătând că speciile alcătuiesc un arbore al vieții interconectat, mai degrabă decât o ierarhie. Darwin însuși ar fi probabil surprins de impactul durabil al excepționalismului uman asupra imaginației colective. Dar el știa că ideile lui reprezentau o amenințare la adresa unei societăți înclinate să întrețină acest mit. După cum scria într-unul din carnetele lui de notițe, cu peste douăzeci de ani înainte de publicarea *Originii speciilor*: „Omul, în aroganța lui, se crede o lucrare măreață, vrednică de intervenția vreunei divinități. Mai umil și, cred eu, mai adevărat este să-l considerăm creat din animale."[10]

În ziua de azi, știința este în tot mai mare măsură responsabilă de modelarea concepției noastre despre locul omenirii în lumea naturală. Dar, când lăsăm ideologia supremației omului să se infiltreze în știință, acest lucru duce la interpretări subiective care perpetuează

excepționalismul uman, în locul unei viziuni mai umile și mai autentice asupra capacităților omenești. Acesta este unul dintre motivele principale ale dominației pe care excepționalismul uman o exercită asupra gândirii noastre din ziua de azi. Tocmai de aceea — în contrast cu teoria lui Darwin privind continuitatea mentală dintre oameni și alte specii — oamenii de știință contemporani susțin că există un decalaj de profunzime, care separă mintea noastră de cea animală.

Ideea pentru cartea *Maimuța arogantă* a prins contur în 2019, când m-am alăturat Departamentului de Biologie Evoluționistă Umană de la Harvard. „Cum au evoluat oamenii către ceea ce sunt acum?“ — iată o întrebare care mă interesează de multă vreme. Dincolo de curiozitatea mea de-o viață față de alte animale, face parte din motivul care m-a determinat să devin primatolog. O perspectivă evoluționistă pune accentul pe continuitate, diferențele dintre specii fiind o chestiune ce ține de *grad*, mai degrabă decât de *categorie*. Și totuși ideea că există trăsături esențiale de care se bucură toți membrii speciei noastre și numai ei (sau ai oricărei specii, la urma urmei), s-a dovedit extraordinar de persistentă. De-a lungul timpului, încercările de a defini o „natură umană“ stabilă, unică și universală, fie au inclus și membri ai altor specii, fie au exclus o varietate de alți oameni (deseori, cei deja discriminați și marginalizați în vreun fel de societatea noastră).

Dar, din moment ce punem accent pe o narațiune a unicității umane, la fel de bine am putea face asta și pentru alte viețuitoare. Toate speciile au dobândit prin evoluție adaptări specializate la mediul lor de viață. Dacă oamenii sunt o specie unică, atunci fiecare specie este

unică. Numai că excepționalismul uman este altceva decât unicitatea umană. Ideea de excepționalism sugerează că ceea ce au oamenii distinctiv este mai meritoriu și mai avansat decât trăsăturile distinctive ale altor forme de viață.

S-ar putea crede că excepționalismului uman i s-a pus cruce odată cu acceptarea cvasiunanimă a teoriei evoluției în lumea științifică. Dar această concepție despre lume este atât de adânc înrădăcinată în cultura noastră, încât, deseori fără niciun efort conștient, aproape toată lumea (inclusiv oamenii de știință) îi acceptă premisa de bază.

În capitolele următoare vom interacționa cu idei care uneori vin în contradicție cu multe dintre lucrurile pe care le considerăm de regulă adevărate despre lume — presupuneri atât de inerente modului nostru de gândire încât nici măcar nu ne dăm seama că e vorba doar de niște presupuneri. Excepționalismul uman a fost repetat și lăsat necontestat în asemenea măsură încât nici nu-l mai vedem ca pe o narațiune, căci l-am asimilat ca „fapt". Dezvățarea de această concepție despre lume poate fi însă, pe cât de provocatoare, pe atât de bogată în recompense. Noi (și multe alte specii) avem enorm de mult de câștigat, când devenim mai conștienți de propriile *biasuri*[***]. Aceasta este o carte despre modul în care a învăța să recunoaștem omniprezența excepționalismului uman poate schimba modul în care privim lumea, ba chiar a schimbat modul în care mulți oameni, inclusiv eu, autoarea cărții, ne gândim la știință și practicăm știința.

* * *

[***] Prejudecăți, erori de gândire. (*N.t.*)

Din deșerturile aride ale Namibiei, unde prosperă o trupă formidabilă de babuini, și până într-o rezervație împădurită din Zambia, unde sunt salvați și reabilitați cimpanzei, mi-am petrecut cea mai mare parte a vieții mele de adult studiind bogatele vieți sociale, emoționale și cognitive ale primatelor nonumane. Am învățat multe lucruri de la ele, dar, mai presus de toate, ele m-au învățat pe mine că liniile de demarcație despre care credem că separă oamenii de alte specii sunt artificiale, fiindcă modurile în care le trasăm sunt fundamental greșite.

De pildă, majoritatea pretențiilor de unicitate cognitivă a oamenilor se bazează pe experimente care compară abilitățile cimpanzeilor captivi cu cele ale oamenilor occidentali pe deplin autonomi. Concluzia covârșitoare a acestor studii este că oamenii depășesc clar maimuțele în diverse domenii cognitive, cum ar fi teoria minții, cooperarea, altruismul, metacogniția, atenția comună și prosocialitatea. Mult prea adesea însă, situația este din start croită să le fie defavorabilă altor specii, iar elaborarea ipotezelor, proiectarea experimentelor și evaluarea dovezilor înclină în favoarea oamenilor.

Pornim de la premisa că acești cimpanzei ținuți în cuști și populațiile umane libere ar fi reprezentative pentru cele două specii, când de fapt nu sunt. De regulă, cimpanzeii și-au petrecut întreaga viață izolați cu un grup mic, în condiții restrictive, create de oameni. Eu am studiat primate nonumane și în asemenea medii: laboratoare, grădini zoologice și rezervații. Cimpanzeii captivi nu seamănă nici pe departe cu omologii lor din sălbăticie. Grupurile de occidentali nu sunt nici ele reprezentative pentru omenire luată ca întreg: cercetări recente ne spun că se numără

printre cele mai neobișnuite din punct de vedere psihologic din lume (occidentali educați, care trăiesc într-o societate industrializată, bogată și democratică — WEIRD[****]).[11] Astfel, comparația nu revelează decât prea puține lucruri despre abilitățile cognitive ale acestor două specii.

Mai mult decât atât, aceste studii se bizuie pe o concepție umano-centrică în proiectarea experimentelor, cuprinzând sarcini și obiecte pe care alte specii nu le-ar întâlni niciodată în mediul lor natural, cum ar fi ecrane tactile de computer și jucării din plastic. Genul acesta de cercetare nu ne poate spune decât cum se descurcă alte specii în cazul unor sarcini la care oamenii excelează. Nu ne spune mare lucru despre adaptările cognitive dobândite de alte specii prin evoluție. Ar fi ca și cum le-am prezenta participanților umani din grupul WEIRD bețe, pietre și nuci de diverse mărimi și le-am măsura inteligența comparându-le performanța cu cea a cimpanzeilor, în privința unor sarcini ca vânătoarea de termite sau spargerea nucilor — activități care presupun capacitate mentală de previziune, dexteritate manuală, atenție susținută și raționament cauzal. Am conchide atunci că oamenii le sunt inferiori cimpanzeilor în privința capacităților cognitive menționate, pe baza performanței lor? Publicația satirică online *The Onion* a rezumat destul de bine acest bias antropocentric într-un articol intitulat „Studiu: delfinii nu sunt chiar atât de inteligenți pe uscat".[12] Când măsori lumea cu o riglă concepută pentru oameni, alte specii vor ieși inevitabil în minus.

O paradigmă mai puțin centrată pe om ne-ar duce mult mai departe în înțelegerea adaptărilor evolutiv-cognitive

[****] În engleză „Western, Educated, Industrialized, Rich, Democratic", formând acronimul WEIRD, adică „ciudați", „aparte". (*N.t.*)

ale altor specii, mai degrabă decât comparându-le cu un standard uman care le declară inevitabil deficitare. Savanți de ieri și de azi au făcut muncă de pionierat, rupându-se de presiunile și limitele gândirii axate pe excepționalismul uman. Munca lor ocupă un loc important în propria cercetare. Începând cu nume pe care le cunoaște toată lumea, ca Darwin, și terminând cu vizionari mai puțin faimoși, ca Lynn Margulis; de la botaniști ca Robin Wall Kimmerer și până la primatologi ca Frans de Waal, ce se întâmplă când oamenii de știință se apropie de sistemele pe care le studiază cu o atitudine umilă, cu reverență și cu o minte deschisă? Descoperirile lor revelează complexități subapreciate ale vieții nonumane — începând cu limbajele păsărilor cântătoare și ale câinilor de prerie, continuând cu culturile cimpanzeilor și ale peștilor de recif și terminând cu discernământul ager al plantelor și al fungilor. Un mod diferit de a privi organismele, unul care devine posibil dacă depășim noțiunile excepționalismului uman și ne gândim la alte specii în termenii lor, nu ai noștri, ne revoluționează în prezent percepția asupra lor și asupra speciei noastre. Cercetarea devine o metaforă concludentă pentru alte moduri de a înțelege lumea și de a trăi în ea — moduri pe care culturile indigene le folosesc și le apără de vreme îndelungată. Cartea aceasta afirmă că o asemenea abordare mai puțin centrată pe om este atât posibilă, cât și necesară. Este esențială pentru o știință mai bună și un mod de viață mai bogat și mai sustenabil.

* * *

Criticile la adresa excepționalismului uman tind să se concentreze pe obligația noastră morală față de alte

specii. Ce scapă ele din vedere este că omenirea are totodată *de câștigat*, dacă își demontează iluziile unicității și superiorității. Și nu doar pentru că aceste iluzii stau la originea crizei ecologice, ci pentru că ele ne împiedică să interacționăm cu lumea într-un mod apt să inspire un sentiment de venerație, uimire și smerenie. Când nu ne lăsăm orbiți de o perspectivă centrată pe om, începem să ne simțim mai mult ca acea parte integrantă din Natură, care suntem.

Eu predau la nivelul studiilor de licență un curs numit *Maimuța arogantă*. Îi văd pe studenții mei cum trec printr-o transformare majoră, pe măsură ce învață să privească dincolo de modurile elementare prin care atitudinea lor față de lume a fost încadrată ideatic de excepționalismul uman. Când li se ridică vălul de pe ochi, ei ajung să perceapă Natura ca fiind mai vie, mai animată și mai conștientă. O plimbare prin campus sau prin pădure nu mai este niciodată aceeași; este o ocazie de a interacționa cu o multitudine de forme de viață diferite, de a te simți parte din ceva mai mare decât tine însuți. Pentru unii dintre noi, dezvățarea de excepționalism uman întărește ceea ce de mult ni s-a părut perfect evident și de la sine înțeles: că lumea este plină de felurite tipuri de inteligență și de conștiință. Dar pentru alții experiența seamănă mai mult cu o retrezire, cu o reamintire a curiozității copilărești față de lumea vie și a dorinței de a intra în legătură cu ea. Experiența trăită de studenții mei și propria experiență m-au încurajat să adun aceste idei laolaltă în cartea pe care tu o citești acum.

Relația aceasta reînnoită ne reface. Ne revitalizează. Satisface una dintre cele mai vechi și mai profunde